

Het eeuwige leven krijg je van de ander

Verlangen naar onsterfelijkheid

[TEKST] JOACHIM DUYNDAM

De eindigheid van het eigen leven past niet in het hedendaagse zelfbeeld. Wij zijn immers regisseur en meester van ons bestaan; de dood doorkruist die trotse zelfbepaling. Humanist Joachim Duyndam belicht dit verlangen naar onsterfelijkheid kritisch. Alleen liefde overwint de dood, en daarvoor heb je anderen nodig.

[>] Velen van ons verlangen op een of andere wijze naar onsterfelijkheid. Sommigen hopen onsterfelijk te worden door iets blijvends na te laten, door beroemd te worden, in de geschiedenisboeken te worden bijgeschreven, of simpelweg via ons eigen nageslacht voort te leven. Anderen verwachten via een hiernamaals, of via een of andere vorm van reïncarnatie na hun dood voort te leven. Deze laatste opvatting wint in het westen snel terrein. Men lijkt steeds minder genoeg te kunnen nemen met de eindigheid van het eigen bestaan. Al dan niet in de vorm van een new age spiritualiteit hechten steeds meer westerse individuen geloof aan een persoonlijk voortbestaan na de dood.

Het verlangen naar een persoonlijk-individueel voorleven na onze dood past perfect in de hedendaagse cultuur van het zelf, waarin alles wordt verwacht van individuele vrijheid en de individuele verantwoordelijkheid voor het eigen leven, en waarin niets zo heilig is als het zelf. In ons hedendaagse zelfbeeld zijn wij regisseur en meester van ons bestaan, zelfbewuste zelfconstructeurs van onze eigen identiteit, met authenticiteit als hoogste norm. Maar tevens, als Narcissus, bezeten werkend aan ons imago, tragisch afhankelijk van de erkenning door anderen, en meer dan wat ook verlangend naar de continuering van ons

zelf. Geen wonder dat in zo'n zelfbeeld sterfelijkheid onverdraaglijk is. De dood doorkruist immers het trotse zelfbezit, de zelfbepaling, en de voortzetting daarvan.

Als humanist sta ik kritisch ten opzichte van deze cultuur, terwijl ik heel goed beseft dat ik er zelf ook onderdeel van ben. Het humanisme is begonnen in de renaissance als een kritische beweging in de westerse cultuur, die onder andere door een heroriëntatie op de klassieke oudheid een vernieuwing op gang bracht in de literatuur, de beeldende kunst en de religie. Maar de bekende humanisten van de renaissance zoals Erasmus, Thomas More en Montaigne waren, hoe kritisch ook, geen atheïsten. Integendeel, zij bleven heel hun leven gelovige christenen. Zij bleven dus onderdeel van wat zij bekritiseerden. Het kritische van het humanisme bestaat er mijns inziens in dat het vanuit de (soms in vergetelheid geraakte) bronnen van de cultuur iets teruggeeft aan de cultuur, aan ons dus, dat van belang is voor de humaniteit van de cultuur. Bijvoorbeeld wanneer die humaniteit in het geding is in situaties van horigheid, vernedering of kuddewording. Of wanneer er een gevaarlijke eenzijdigheid in onze opvattingen dreigt, zoals vandaag het absolutisme van het zelf.

Elders heb ik betoogd dat het juist het humanisme is

Heracles ontworstelt Alcestis aan de dood nadat koning Admetos met bittere spijt de dwaasheid van zijn zelfoverschatting heeft ingezien. Schilderij van Frederick Leighton (1830-1896).

dat het christendom christelijk houdt. En zo wil ik hier het hedendaagse verlangen naar onsterfelijkheid kritisch belichten.

Bittere spijt

Als humanist doe ik daarvoor een beroep op de klassieke oudheid en wel het verhaal van Alcestis, naar de gelijknamige tragedie van Euripides. Bij de oude Grieken en Romeinen wordt onsterfelijkheid namelijk belichaamd in de goden. Anders dan de God van de monotheïstische religies verschillen de Griekse en Romeinse goden eigenlijk alleen van mensen door hun onsterfelijkheid. Voor het overige zijn deze goden net mensen, verre van volmaakt. Zelfs Apollo, toch het toonbeeld van harmonie, zelfbeheersing, en de juiste maat, gaat wel eens in de fout. In een conflict met oppergod Zeus heeft Apollo zich op diens helpers de Cyclopen gewroken. Hij moet boeten door een jaar lang, incognito, als slaaf te dienen onder de stervelingen, bij koning Admetos en diens mooie jonge vrouw Alcestis. Admetos is een mild en wijs vorst, die zijn slaven goed behandelt. Na afloop van het jaar wil Apollo zijn tijdelijke meester dan ook belonen voor zijn goede behandeling door voor hem een wens, welke dan ook, in vervulling te laten gaan. Dat blijkt zelfs voor koning Admetos te veel van het goede; hij valt ten prooi aan zelfoverschatting.

Zelfoverschatting (*hybris*) is hét centrale thema van de Griekse tragedie. Daarom leent de klassieke tragedie zich zo goed voor een kritiek op de hedendaagse cultuur van het zelf. Admetos wenst onsterfelijkheid. Die wordt hem door Apollo vergund, op voorwaarde dat hij, als zijn stervensuur zou zijn gekomen, iemand anders bereid vindt om vrijwillig in zijn plaats met

Thanatos de doodsgod mee te gaan.

Admetos weet dat hij bij iedereen zeer geliefd is en hij verwacht tegen die tijd gemakkelijk een plaatsvervanger te kunnen vinden. Maar de dood komt sneller dan verwacht. Ongeduldig dringt Thanatos aan, en Admetos spoedt zich naar het slavenhuis om iemand te zoeken die vrijwillig in zijn plaats wil sterven. Hij vindt er geen. Liever is men slaaf in het rijk van Admetos dan een schim in het rijk van Hades, de god van de dodenwereld. Daarop gaat Admetos naar zijn oude vader: “Ga in mijn plaats, vader”, smeekt hij, “u moet toch sterven, en mij is het eeuwige leven beschoren.” Maar zijn vader weigert geschrokken en verwijt zijn zoon egoïsme. Tenslotte gaat Admetos naar zijn moeder. Is hij niet altijd de lieveling van zijn moeder geweest? Zij zal hem deze kleine gunst toch

Zelfoverschatting is hét centrale thema van de Griekse tragedie

niet weigeren? In het vrouwenvertrek kijkt zijn moeder hem liefdevol aan; ze vraagt wat hem kwelt. “De dood moeder, de dood die me komt halen, maar die me voor eeuwig met rust zal laten als een ander in mijn plaats gaat. Daarom: wilt u dat voor mij doen, moeder?” Verschrikt maakt zijn moeder zich los uit de omhelzing van haar zoon. “Nee, mijn jongen, nee, dat kan ik niet doen. Sterven, dat moet ieder voor zich alleen.”

Dan komt Alcestis binnen, de bekoorlijke jonge echtgenote van koning Admetos, door haar slavinnen gewaarschuwd dat haar man iemand zoekt om in zijn plaats te sterven. “Waarom heb je mij niet gevraagd?” vraagt ze. “Hoe kan ik het jou vragen?” werpt hij

[>]

tegen. “Omdat ik van je houd”, is het antwoord. En tegen de dood zegt ze: “Neem mij mee, en laat Admetos leven. Zonder hem zou de zon toch verduisterd zijn en de aarde niet meer bloeien.”

Euripides vertelt ons uitgebreid over de discussie tussen Admetos en Alcestis die uiteindelijk tot de conclusie leidt dat het verstandiger is als Alcestis met de dood meegaat. Laten we niet vergeten dat Admetos een koning is. De Griekse tragedies leren ons dat juist voor iemand in een machtspositie, zoals een koning, het gevaar van zelfoverschatting groot is.

De dood verdwijnt dus met Alcestis. Getroffen blijft Admetos achter, verzekerd van een eeuwig leven, maar verlaten door het enige wezen dat hem zo liefhad dat zij niet zonder hem verder kon leven, en voor wie de dood geen zware keus was, als zij hem daarmee kon redden. Rouw vervult het paleis van koning Admetos, zijn bittere spijt slaat tegen de wanden op. Nu pas beseft hij ten volle de dwaasheid van zijn zelfoverschatting. Dat in een vervolg op het verhaal Heracles Alcestis aan de dood weet te ontworstelen, doet daar niets aan af.

Het hoogste

Dit rijke verhaal werpt een prachtig licht op het verlangen naar onsterfelijkheid. De tragedie leert ons dat voor het eeuwige leven een ander nodig is.

Onsterfelijkheid verwerf je niet alleen; het is een geschenk van anderen. En omgekeerd is het eeuwige leven iets dat je niet jezelf, maar alleen een ander kunt geven. Admetos overschatte zichzelf niet alleen door onsterfelijkheid te wensen, als een god te willen zijn, maar vooral doordat hij het voor zichzelf wenste.

Alleen het liefdevolle zelfoffer van Alcestis gaf hem de gewenste onsterfelijkheid, die juist daardoor echter een vreselijke straf bleek. Sterk als de dood is de liefde, zingt het bijbelse Hooglied. Liefde kan de dood overwinnen, maar liefde krijg je eerst en vooral van een ander. Pas daarna en daardoor komt de liefde voor zichzelf.

Dit spoort wel met een van mijn diepste intuïties, namelijk dat je voor wat echt belangrijk is in het leven altijd anderen nodig hebt. Dat kun je niet jezelf geven, of aan jezelf ontlennen. Dat wezenlijk belangrijke, of ‘het hoogste’, wordt voor de oude Grieken gesymboliseerd door onsterfelijkheid, als iets goddelijks. Maar ook in een minder verheven zin zijn wij voor onsterfelijkheid afhankelijk van anderen. Ook voor de onsterfelijkheid van eeuwige roem of de voetnoot in de geschiedenisboeken, en zelfs voor het voortleven via ons nageslacht, zijn wij afhankelijk van anderen. Het zijn de herinneringen die anderen van ons hebben en de verhalen die anderen over ons vertellen die ons voortleven na de dood bepalen. Dat begint al bij onze uitvaart. Daar wordt de balans opgemaakt, daar wordt over ons voortbestaan beslist. Door anderen, en voor het eerst kunnen wij daar zelf niets meer terugzeggen.

Schimmig bestaan

Wat opvalt in het hedendaagse verlangen naar onsterfelijkheid is de zelfgerichtheid ervan. Dat heeft iets eenzaam, en ook in dit opzicht lijkt de hedendaagse mens op koning Admetos. Zijn zelfoverschatting maakt hem eenzaam. Ondanks het feit dat hij zeer geliefd is bij iedereen: zijn onderdanen, zijn slaven, zijn verwanten en het meest van allemaal zijn vrouw Alcestis, die hem zo zeer liefheeft dat zij haar leven voor hem over heeft, is hij toch eenzaam. Eenzaam omdat hij zelf in het liefhebben faalt: hij laat zijn

KLOOSTERWANDELINGEN

Wandelen, eten & slapen in een klooster. Ervaar het kloosterritme in 25 kloosters Maatwerk en geheel verzorgd olv gids. Kies uit 70 kloosterwandelingen zoals 7 en 8 juni Mini Abdij Postel (B.) 13-16 mei Norbertijnen Averbode (B) Benedictijnen in België: 7-12 juli, 22-26 juli Benedictijnen in de Eifel 25 juli-1 aug

DE WANDELMAAT

bureau voor pelgrimswandelingen
www.dewandelmaat.nl 06-12549135

DIADANS

Dansen op Kreta (24/4)
Dansen aan zee in NL

“Vrijgeven”

“Godin Nehalennia”

“Ode aan de laatste van de vrouwen liin”

Aneke Wittermans
0578-610161

diadans@planet.nl
www.beweegreden.org

Verkoop Verhuur
Nieuw en Gebruikt

Sta-op en
relax-stoelen

v.a.
€ 650,-

Hoog-laag bedden:

Diverse modellen:
* direct op maat
* diverse soorten
bekleding

* voor thuisverzorging
* houten ombouw
* huiselijk getint
* diverse accessoires

Groot assortiment

Drie en vierwielers:

* uit voorraad leverbaar
* vele modellen
* gemakkelijk mee te nemen in auto

Laat u deskundig voorlichten. Vraag vrijblijvend inlichtingen.
Desgewenst demonstratie aan huis

Showroom Stationsweg 183 3771 VG Barneveld Tel.0342-412 763
www.weerheim.org Riiswijk-Delft Tel. 015-2123046

vrouw door de dood meenemen, om zelf te kunnen doorleven.

In de zelfgerichtheid van het eigentijdse verlangen naar onsterfelijkheid domineert niet alleen de aandacht voor de *eigen* onsterfelijkheid, maar lijkt men bovendien de zekerheid over het eigen voortbestaan te willen zoeken in een soort hoogstpersoonlijk geloof. Ook voor het verkrijgen van zekerheid echter – zekerheid over wát dan ook – zijn wij afhankelijk van anderen. Om dit aan te tonen doe ik graag een beroep op een andere figuur uit de wereldliteratuur: Robinson Crusoë, die hét icoon is van het leven alleen, van letterlijke eenzaamheid. In een filosofische hervertelling van het beroemde achttiende-eeuwse avonturenverhaal van Daniel Defoe laat de Franse romanschrijver Michel Tournier in *Vrijdag of het andere eiland* zien hoe het leven zonder anderen eruit ziet. Natuurlijk betreft het hier fictie, maar een interessante en leerzame vorm van fictie. Door het uitzonderlijke leven te schilderen van iemand die jarenlang volstrekt alleen is, laat Tournier ons niet alleen de *ins and outs* van een solitair bestaan zien, maar vooral toont hij aan wat de betekenis van anderen in ons normale bestaan is. Via het uitzonderlijke laat hij zien wat zo gewoon is dat we het niet eens weten, omdat het ons niet opvalt. Zoals de vis die het water pas kent als hij het verlaat. Omdat de vis noch wij zoiets zouden kunnen navertellen, gebruiken we de verbeelding van de fictie.

Naarmate de Robinson van Michel Tournier langer alleen is, gaat hij steeds meer twijfelen aan zijn waarnemingen. Het begint ermee dat hij zich moet omdraaien om te kijken of wat er achter hem is, ook echt bestaat. Maar later gaat hij ook twijfelen aan wat hij wel ziet: de bomen, de bergen en wat er verder op het eiland is. Hun bestaan wordt schimmig. Zo ontdekt hij door zijn eenzaamheid dat de zekerheid van zijn waarnemingen afhankelijk is van anderen die hetzelfde kunnen zien als hij, hetzelfde kunnen horen, aanraken, ruiken, proeven, en ook voelen. Maar er zijn geen anderen op het eiland. Hij is de enige. Er is maar één gezichtspunt. Wanhopig schrijft hij in zijn dagboek: “Of wat ik waarneem er ook echt is, die

zekerheid krijg ik van anderen. Ik weet nu dat de grond waarop mijn voeten steunen pas stevig is als ook anderen erop treden. Tegen het gezichtsbedrog, de hallucinatie, de dagdroom en de hersenschim is de beste remedie onze broeder, onze buurman, onze vriend of onze vijand, maar iemand, grote goden, iemand!”

De fictieve contrastfiguur van de eenzame Robinson leert ons veel over samenleven. Zoals de onsterfelijke Fosca uit de roman *Niemand is onsterfelijk* van Simone de Beauvoir ons vooral iets leert over de normale situatie van onze sterfelijkheid. Zowel de onsterfelijkheid van Fosca als de eenzaamheid van Robinson hebben iets huiveringwekkends, iets dat je niet zou moeten wensen. Maar ja, het is zo menselijk om als een god te willen zijn.

Weg uit de kudde

We mogen nu concluderen dat het verlangen naar onsterfelijkheid en het verlangen naar zekerheid verlangens zijn naar iets dat je niet in jezelf kunt vinden, dat je niet jezelf kunt geven, maar dat joutself overstijgt. Daar bestaat in de filosofie een woord voor: transcendentie. Maar zelfs transcendentie wordt vandaag vaak begrepen als een prestatie van het zelf. Ook op dit punt kan de tragedie van Alcestis ons iets leren.

Op het punt van transcendentie staan koning Admetos en zijn vrouw Alcestis precies tegenover elkaar. Admetos denkt zijn transcendente verlangen zelf te kunnen vervullen door onsterfelijk te zijn. Hij houdt vast aan zijn persoonlijk bestaan, en wil dit vereeuwigen. Alcestis, daarentegen, overstijgt zichzelf echt.

Weg met die narcistische spiegel

Zij houdt niet vast aan een persoonlijk voortbestaan, maar geeft dit juist op. Zij laat zichzelf los, waar Admetos zichzelf wil vasthouden. In de huidige cultuur van het zelf lijkt Admetos meer een tijdgenoot van ons dan Alcestis.

Onze humanistische terugtocht naar de klassieke tragedie leert ons dat transcendentie niet bestaat in het continueren van het zelf of het oprekken van het eigen persoonlijk bestaan, maar juist het loslaten daarvan, het opgeven. Wat een opluchting, zou ik zeggen, wat een vrijheid! Weg met die narcistische spiegel. Weg uit die omklemming van de zelfconstructie. Weg uit de kudde van al die zelfbenoemde authentiekelingen.

[<]

Joachim Duyndam is universitair hoofddocent filosofie aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht en auteur van *Humanisme en religie. Controverses, bruggen, perspectieven*, Eburon, 432 blz, € 29,50 (www.duyndam.net).